

ІСТОРІЯ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ

ВИДАВНИЦТВО
«ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»
ЦЕ ЖУРНАЛИ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

З'2004

СТОРІНКАМИ НОВИХ
ПІДРУЧНИКІВ:
як використати
на уроці методичні
можливості підручника
нового покоління

МЕТОДИКА, ПРАКТИКА,
ДОСВІД:
конспекти
інтерактивних уроків
(Історія України,
10 клас)

СУЧАСНА
МЕТОДОЛОГІЯ ОСВІТИ:
соціоантропоцентрич-
ний підхід до вивчення
всесвітньої історії

НОВЕ
В ІСТОРИЧНИЙ НАУЩІ:
загадка смерті
М. ГРУШЕВСЬКОГО

ІСТОРІЯ

В ШКОЛАХ
УКРАЇНИ

3/2004

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ:
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Заснований у 1995 році
Виходить шість разів на рік

Свідчення про державну реєстрацію
Серія КВ № 1837 від 19.01.1996 р.
Передилативний індекс 74644

ЗМІСТ

№ 3 (39) 2004
КВІТЕНЬ

Схвалено вченою радою Інституту педагогіки АПН України (протокол № 2 від 17 лютого 2004 р.)

Головний редактор
Віталій ВЛАСОВ

Редакційна колегія:
Надія БІБІК,
Анатолій БУЦДА,
Ігор ГИРИЧ
(перший заступник головного редактора),
Нестор ГУПАН,
Юрій ЗАВАЛЕВСЬКИЙ,
Раїса ЄВТУШЕНКО,
Георгій КАСЬЯНОВ,
Олег КРИЖАНІВСЬКИЙ,
Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
Володимир КОМАРОВ,
Тетяна ЛАДИЧЕНКО,
Юлія ЛЕБЕДЕВА,
Фелікс ЛЕВІТАС,
Юрій МНЦИК,
Петро МОРОЗ
(відповідальний секретар),
Віктор МІНСАН,
Віктор ОГНЕВ'ЮК,
Павло ПОЛЯНСЬКИЙ,
Олена ПОМЕТУН,
Сергій ТЕРНО
(заступник головного редактора),
Федір ТУРЧЕНКО,
Анатолій ТРУБАЙЧУК,
Олександр УДОД,
Олег ФІДРЯ

Над номером працювали:
Людмила ПАЛЧЕНКО (старший науковий редактор)
Лариса ЛУПІЙ (літературний редактор)
Ігор СОКОЛОВ (коректор)
Володимир ЛИТВИНЕНКО (художник-дизайнер)
Лариса АЛЕНІНА (технічний редактор)

ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Директор видавництва
Юрій КУЗНЕЦОВ, тел. 234-41-87

Головний редактор видавництва
Олег КОСТЕНКО, тел. 246-71-45

Перший заступник головного редактора видавництва
Василь СМОЛЯНЕЦЬ, тел. 227-00-92

Заступник головного редактора видавництва
Ірина КРАСУЦЬКА, тел. 246-70-83

Заступник директора з виробництва
Валентина МАКСИМОВСЬКА, тел. 246-71-45

Головний художник
Володимир ЛИТВИНЕНКО, тел. 246-70-83

Завідувач відділу реалізації та реклами
Роман КОСТЕНКО, тел. 235-50-53

Адреса видавництва та редакції:
01004, Київ-4, вул. Басейна, 1/2,
тел. 227-00-92

Підготовка та друк СМП «АВЕРС».
04214, Київ, пр. Оболонський, 36

Свідчення про державну реєстрацію ДК № 586 від 05.09.2001 р.

Здав до набору 03.03.2004. Підписано до друку 5.04.2004.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний. Друк офсетний. Умови друк арк. 6,5. Обл.-шд. арк. 7,1. Ціна 8,30 грн. Наклад 2845 пр. Зам. 4-069.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилає на літературні джерела відповідають автори публікацій.

Редакція зберігає за собою право рецензування, редагування та скорочення статей без згоди автора, може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи поглядів автора. Рукописи не повертаються. Листи та матеріали для публікації можна відсилати електронною поштою: vvlasov@i.com.ua

Усі права захищено. Витворення матеріалів або їх фрагментів будь-яким способом можливе лише за письмовою згодою видавництва «Педагогічна преса».

© «Педагогічна преса», 2004
© «Історія в школах України», 2004

СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧА ОСВІТА: ЗМІСТ, ФОРМИ, МЕТОДИ	
СТОРІНКАМИ НОВИХ ПІДРУЧНИКІВ	
✓ Олена ПОМЕТУН Як раціонально використати на уроці методичні можливості підручника нового покоління _____	2
ХРОНІКА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ	
✓ Раїса ЄВТУШЕНКО Толерантні підручники творимо разом (Відбулася чергова VII нарада Українсько-Польської комісії експертів щодо вдосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії) _____	13
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	
✓ Григорій ФРЕЙМАН Людина — творець історії і самої себе (Шлихи застосування соціоантропоцентричного підходу на уроках всевітньої історії (на прикладі теми «Якобінська диктатура»). Всесвітня історія. 9 клас _____	15
✓ Володимир КОМАРОВ Історичні теорії як вершина піраміди повноцінної шкільної історичної освіти (на прикладі вивчення історії Великої Британії). Всесвітня історія. 9 клас _____	21
МЕТОДИКА, ПРАКТИКА, ДОСВІД	
МІЙ ІНТЕРАКТИВНИЙ УРОК	
✓ Степан ХАМУЛЯК Якби Центральною Радою керував я... (Конспект уроку на тему «Наростання політичної боротьби в Україні в липні—жовтні 1917 р.») Історія України. 10 клас _____	24
✓ Ірина ІГНАТОВА Коли життя вимірювалось п'ятирічками (Конспект уроку на тему «Сталінська індустріалізація України»). Історія України. 10 клас _____	25
ВЧИТЕЛЮ — ПРО НОВЕ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	
✓ Віктор МАШКА Сто задач із Сімейного права (Задачі і відповіді №№ 1—50) _____	27
КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ — ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ	
Юрій САВЧУК Унікальний блок марок з історичними реліквіями України збагачує скарбницю світової філателії _____	35
НАУКА — ВЧИТЕЛЕВІ	
ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО	
✓ Олена АРКУША, Мар'ян МУДРИЙ Галичина від княжих часів до кінця XVIII ст.: історичний нарис _____	36
МАТЕРІАЛИ ДО УРОКІВ	
✓ Андрій БУЛЬВІНСЬКИЙ Українська державна ідея середини XVII ст. та Московське царство (Закінчення) _____	39
✓ Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ Новий погляд на Російську революцію 1917 року: утворення Тимчасового уряду (Стаття третя) _____	45
НОВЕ В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ	
✓ Юрій ШАПОВАЛ Загадка смерті Михайла Грушевського _____	47
ЗАПИТУВАЛИ — ВІДПОВІДАЄМО	
✓ Віталій ОТРОЩЕНКО Віхи історії індоіранських племен на теренах Південно-Східної Європи _____	49
ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ	
✓ Ігор ГИРИЧ Андрій Жук: один із перших самостійників _____	51
ПАМ'ЯТКИ МИНУЛОГО — ДІАЛОГ ЕПОХ І КУЛЬТУР	
УРОК У МУЗЕЇ	
✓ Марина СТРЕЛЬНИК Історія давніх слов'ян у пам'ятках Національного музею історії України _____	54
АВТОРИ НОМЕРА _____	56

Історичні теорії як вершина піраміди повноцінної шкільної історичної освіти (на прикладі вивчення історії Великої Британії) Всесвітня історія. 9 клас

Володимир КОМАРОВ

Зміст сучасної історичної освіти являє собою доволі складну та певним чином ієрархізовану систему. До його складу у найбільш загальному вигляді входять такі елементи, як історичні факти, поняття, відповідні історичні закони та наукові історичні теорії. Базовими елементами в системі історичної освіти є, безперечно, історичні факти. Саме на їх основі будуються історичні поняття, закони суспільного розвитку та наукові історичні теорії. При цьому кожний наступний елемент змісту історичної освіти є вищим ступенем узагальнення історичних знань, ніж попередній. І хоча без знання фактів не може бути історичної освіти взагалі, але повноцінною історичною освітою можна вважати лише таку, яка доводить історичні знання до рівня наукових історичних теорій. Зрозуміло, що при цьому треба враховувати пізнавальні можливості учнів різних вікових груп. Тільки в такому разі історичні знання будуть належним чином усвідомлені школярами та стануть їх особистісним надбанням.

Що ж таке історичні факти? На жаль, у сучасній історіософській думці немає чіткого та загально визнаного визначення цього явища. Філософські словники, наприклад, містять таке пояснення: історичні факти — це будь-які явища або процеси історичної дійсності, які стали предметом пізнавальної діяльності людини. Відповідним чином історичні поняття — це узагальнені історичні факти. Що ж стосується історичних законів та історичних теорій, то вони являють собою більш високий ступінь узагальнення історичних знань. Таким чином, усі перераховані складові елементи історичної освіти подібні між собою за

змістом, але різні за формою. Терміном «історичні закони» позначається система зв'язків, яка здатна повторюватись у процесі історичного розвитку суспільства. Звідси випливає, що засвоєння історичних знань на рівні історичних законів передбачає розуміння учнями найрізноманітніших зв'язків, і передусім причинно-наслідкових. Але одного такого розуміння для формування історичних знань на рівні законів явно замало. Учні повинні вміти знаходити повторюваність таких зв'язків у суспільному розвитку. Крім того, формувати історичні знання на рівні розуміння історичних законів можна лише тоді, коли належним чином сформовані історичні поняття.

І, нарешті, що ж таке історичні теорії? В найзагальнішому вигляді під науковими історичними теоріями розуміють систему взаємопов'язаних обґрунтованих тверджень, які розкривають суть тих чи тих суспільних явищ або процесів. Таким чином, наукова історична теорія є до певної міри протилежність історичному факту! В історичному факті суть того чи того історичного явища прихована за зовнішнім виявом, тобто ховається за формою. В науковій же історичній теорії зміст та форма певного історичного явища розведені й різко протиставлені одне одному. Саме завдяки цьому можливе більш глибоке та усвідомлене засвоєння учнями відповідних історичних знань. Отже, повноцінні історичні знання школярів можна формувати лише за умови створення кореляційних методичних варіантів вивчення програмового матеріалу. Використання їх у навчанні має приводити до формування історичних знань на рівнях:

- усвідомлення історичних фактів;

- свідомого засвоєння та оперування історичними поняттями;

- розуміння історичних законів як системи таких зв'язків між суспільними явищами або процесами, які здатні повторюватись в історичному розвитку;

- опанування учнями на доступному рівні найважливіших елементів історичних теорій.

Метою нашої статті є розкриття одного з можливих методичних варіантів розв'язання цієї досить складної проблеми. З цією метою було обрано підручник всесвітньої історії для 9 класу загальноосвітньої школи. (Всесвітня історія. Нові часи. Частина друга. Кінець XVIII — початок XX ст.: Підручник для 9 класу середньої школи / С. В. Білоножко та ін. — К.: Генеза, 2000). Маються на увазі § 10. Англія. Тема «Європа після Віденського конгресу (1815—1847 рр.)» — С. 64—71; § 16. Англія в 50—60-і роки XIX ст.» — С. 111—114; § 26. Англія в 1870—1914 рр. — С. 171—175.

Аналіз змісту вказаних параграфів дав змогу виділити такі складові навчальної історичної інформації (див. табл. 1).

Відповідно до чинної програми з історії вивчення теми «Європа після Віденського конгресу (1815—1847)» починається уроком, присвяченим історії Англії. Спочатку *вчитель* адекватно до логіки підручника повідомляє учням, що в ті часи в Англії продовжували існувати дві політичні партії, а саме: торі та вігі. Після цього він звертається до дев'ятикласників із запитанням: що ж таке «політична партія»? В цьому випадку не варто очікувати від школярів вичерпної відповіді. Мета постановки такого запитання зовсім інша. Саме таким чином можна сконцентрувати їхню увагу та спробувати залучити до вивчення нового матеріалу великий (поки що) життєвий

Таблиця 1

СКЛАДОВІ НАВЧАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Факт	Поняття	Закон	Теорія
Торі (консерватори) Вігі (ліберали)	Політична партія Політична партія	-	Боротьба за владу між торі та вігами відбила суперечності між лендлордами-землевласниками та підприємцями і промисловцями
Хлібні закони 1815 р.	-	«Хлібні закони» призвели до значного погіршення становища робітників	-
1824 р. — відновлення англійських тред-юніонів	Суспільне об'єднання	-	-
1830 р — прихід до влади вігів	Револуція, реформи	Зменшення соціальної напруги в суспільстві	-
7 квітня 1832 р. — парламентська реформа	Політика	-	Нова партія при владі має розв'язувати соціальні конфлікти
Чартизм	Робітничий рух	Соціальні наслідки промислової революції	-
Перетворення Англії в «майстерню світу»	Фритредерство	-	Зміни економічних відносин у суспільстві ведуть до нової соціальної структури. Вона зумовлює політику та відповідну систему поглядів на суспільний розвиток
1900 р. — виникнення в Англії партії лейбористів, яка захищала інтереси робітників	Політична партія	-	-

досвід учнів. Відповіді *учнів* часто дуже далекі від істини. Але, спираючись на них, *учитель* має можливість робити певні узагальнення. Практика навчання свідчить, що, підбиваючи підсумки таких відповідей, *учитель* говорить, що політична партія — це об'єднання однодумців. Далі пропонує школярам зробити всі можливі висновки на основі існування в Англії тих часів двох політичних партій — торі та вігів. *Учні* знову висловлюють найрізноманітніші думки. Але в процесі обговорення під керівництвом *учителя* вони доходять висновку, що різні політичні партії мають несхожі, часто протилежні погляди на одні й ті самі проблеми суспільного розвитку. Таким чином створюються умови для формування на базі історич-

них фактів відповідних понять. Практика навчання і теоретичні дослідження автора доводять, що адекватним методичним прийомом тут є текстова порівняльна *табл. 2*.

Особливістю опрацювання *табл. 2* є робота учнів над навчальним матеріалом під керівництвом *учителя* на реконструктивному рівні у формі бесіди. В ході такої бесіди *вчителю* необхідно спрямувати думки учнів на порівняння партій консерваторів та лібералів. Тут доцільно передусім з'ясувати цілі обох партій. Практика навчання свідчить, що часто учням, навіть за умови використання тексту підручника, зробити це буває складно. Вихід полягає в тому, щоб з'ясувати соціальну базу цих партій. Тож *вчителю* необхідно звернутися до

учнів із пропозицією встановити ті прошарки тодішнього англійського суспільства, на які ці партії спиралися. Щоб уникнути ускладнення, *вчителю* слід запитати учнів про те, кому були вигідні «хлібні закони». Цього разу *школярі* дають правильну відповідь: вони говорять, що ці закони були вигідні великим землевласникам-лендлордам. Далі *вчитель* наголошує на тому, що вказані вище закони були прийняті в період правління торі. Він ще раз запитує учнів, якою ж була мета партії торі. І одержує відповідь, що метою торі був захист інтересів великих землевласників-лендлордів. Вони ж були й соціальною базою партії. Наступним кроком є з'ясування соціальної бази та мети партії вігів (лібералів). Відповідна співбесіда може розгортатися приблизно так.

Учитель. Ми встановили, що торі спиралися на великих землевласників і захищали їхні інтереси. Саме тому вони і прийняли сумнозвісні «хлібні закони», проти яких виступили віги. Поясність, чому?

Якщо *учні* відчують труднощі,

Таблиця 2

ПОРІВНЯННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТОРІ ТА ВІГВ

Лінії порівняння	Торі (консерватори)	Віги (ліберали)
Мета партії		
Основні гасла		
Соціальна база		
Методи діяльності		

вчитель підкреслює, що «хлібні закони» призвели до суттєвого погіршення життєвого рівня найманих робітників та виникнення значної соціальної напруги в суспільстві, зокрема до страйків та масового руйнування машин луддитами.

Далі **вчитель** пропонує учням пояснити, чому віги виступали проти вказаних законів.

Після декількох не зовсім вдалих відповідей **учні** під керівництвом вчителя доходять висновку, що ліберали висували гасла, які відбивали інтереси промисловців та підприємців. Справа в тому, що страйки робітників та руйнування машин луддитами завдавали величезних збитків власникам промислових підприємств.

Учитель пропонує учням подумати, яким же чином і консерватори, і ліберали могли втілювати свої гасла в життя. Таким чином, на уроці створюється проблемна ситуація. Для того, щоб її подолати, **вчителю** треба нагадати учням, що в Англії існував парламент. Після цього він запитує учнів про мету існування парламенту та способи формування уряду в Англії.

Дев'ятикласники говорять, що парламент існує для того, щоб представляти інтереси населення через обраних депутатів. Уряд же формує та партія, яка здобула в ході виборів більшість у парламенті. Таким чином, поступово вчитель підводить учнів до розуміння того, що і торі, і віги могли реалізувати свої гасла тільки здобувши у процесі виборів державну владу.

«Отже, — підбиває підсумок **учитель**, — мета будь-якої політичної партії — боротьба за державну владу, інакше вона не зможе реалізувати свою програму.

Далі **учні** під керівництвом учителя мають з'ясувати ті методи, які використовували обидві англійські партії у своїй діяльності. В цьому разі труднощів в учнів не виникає. Пояснюється це тим, що, опрацювавши табл. 2, вони вже віднайшли відповідь. Слід зауважити, що належного результату в роботі з текстовою таблицею можна досягти лише тоді, коли в ході співбесіди робити записи у відповідних колонках таблиці. І хоча ці записи мають загальний характер, але саме так можна «піднести» історичні поняття учнів на рівень історичних понять. Підбиваючи підсумки опрацю-

вання табл. 2, вчитель говорить, що **політична партія — це об'єднання однодумців, які ведуть боротьбу за державну владу з метою реалізації своїх вимог.**

На наступному етапі опрацювання навчального матеріалу **учні** мають навчитися виявляти історичні зв'язки, які, до того ж, мають властивості повторюватися в історичному розвитку певного суспільства. Мовиться про формування історичних знань школярів на рівні розуміння історичних закономірностей.

Продовжуючи висвітлювати навчальний матеріал, **учитель** говорить про існування в тодішньому англійському суспільстві гострих соціальних та політичних суперечностей. Прикладом можуть бути сумнозвісні «хлібні закони», які фактично забороняли імпорт в Англію продукції сільського господарства. Відбувається приблизно така співбесіда вчителя та учнів.

Учитель. Пригадайте, кому були вигідні ці закони, а кому — ні.

Учні. Раніше ми встановили, що ці закони були невідгідні передусім простим людям. Хліб був для них основним продуктом харчування. Тому підвищення ціни на нього призвело до зниження життєвого рівня **більшості** населення країни.

Вчитель додає, що «хлібні закони» були вигідні **меншості** населення Англії, що в ті часи панівний прошарок англійського суспільства складався з великих землевласників-лендлордів та буржуа-підприємців.

Після цього **школярам** пропонується подумати над тим, чи були ці закони однаковою мірою вигідні і тим, і другим. Незважаючи на те, що подібне питання вже розглядалося на уроці, дев'ятикласники часом відповідають ствердно. Пояснюється це тим, що в їхній уяві і лендлорди, і буржуа-підприємці — панівні прошарки суспільства, які мають можливості накопичувати значні суми грошей. На продукти харчування вони витрачають незначні кошти. Щоб спрямувати хід думок учнів у належному напрямку, вчитель говорить: «Хоч лендлорди та підприємці і становили панівний прошарок тодішнього суспільства, але вони

мали різні інтереси. Лендлорди були великими землевласниками. Вони постачали хліб на продаж. Отже, від його подорожчання саме лендлорди мали можливість отримувати значні прибутки. Підприємці ж мали справу з виготовленням та продажем промислових виробів. Вони не могли отримувати прибутків від продажу хліба. «Хлібні закони» суттєво шкодили їхнім інтересам. Далі вчитель пропонує учням ще раз подумати над тим, чому «хлібні закони» були невідгідні підприємцям. І в цьому разі відповіді більшості учнів бувають помилковими. Так, багато з них говорять, що підприємці змушені були також купувати дорогий хліб для власного споживання. На це **вчитель** зауважує, що підприємці були заможними людьми. Підвищення цін на хліб їх могло не турбувати. Особливо, якщо йшлося про власне споживання. Але чому ж усе-таки «хлібні закони» були невідгідні промисловцям і підприємцям? Повторення цього запитання вчителем змушує учнів ґрунтовніше замислитися над поставленою проблемою. Щоб дати правильну відповідь, їм потрібно уявити структуру капіталістичного суспільства і з'ясувати вплив «хлібних законів» на різні прошарки саме такого суспільства. Тут доречно організувати невелику евристичну бесіду. Наприклад, таку.

Учитель. Подумайте ще раз над тим, чи вигідне було для промисловців та підприємців запровадження «хлібних законів».

Учні цього разу дають негативну, але неповну відповідь. Вони говорять, що підприємці хліба не вичували, а отже, і прибутків від його продажу не мали. Такий хід їхніх міркувань є, з одного боку, підсумком попереднього опрацювання навчального матеріалу. Отже, школярі навчилися розрізняти інтереси лендлордів та промисловців. А з іншого боку, їхні відповіді доводять, що дев'ятикласники ще не усвідомили належним чином сутності капіталістичного виробництва.

(Далі буде)